

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική τομή
Γιώργος Φουρτούνης

Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ Λ. ΑΛΤΟΥΣΕΡ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗ ΤΟΜΗ¹ του Γιώργου Φουρτούνη

Σε όσα ακολουθούν θα προσπαθήσω, πρώτον, να δείξω ότι ο ύστερος «υλισμός του αστάθμητου» ή «υλισμός της συνάντησης» του Λουί Αλτουσέρ διασχίζεται από μια αξιοσημείωτη εσωτερική ένταση και θα προσπαθήσω να συσχετίσω αυτή την αμφίρροπη προβληματική με την πρόμη («δομιστική») υλιστική τοποθέτηση του συγγραφέα· δεύτερον, υπό το πρίσμα αυτής της συζήτησης, θα επιχειρήσω την επανεξέταση της αλτουσεριανής έννοιας της «επιστημολογικής τομής», ελπίζοντας ότι αυτή η συσχέτιση μπορεί να συνεισφέρει στην κατανόηση και την εκ νέου αποτίμηση τόσο του υλισμού όσο και της επιστημολογίας του Αλτουσέρ.

Όσον αφορά το πρώτο σκέλος του διπλού μου στόχου, θα επικεντρώσω το επιχειρήμα μου κυρίως (αλλά όχι μόνο) σε δύο κείμενα που μπορούν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικά των δύο υπό συζήτηση περιόδων της φιλοσοφικής παραγωγής του Λ. Αλτουσέρ: το κείμενο του 1965, «Το αντικείμενο του *Κεφαλαίου*», ειδικότερα την παράγραφο ΙΧ: «Η τεράστια θεωρητική επανάσταση του Μαρξ» (Αλτουσέρ κ.ά. 2003: 431-448), και το κείμενο του 1982, «Το υπόγειο ρεύμα του υλισμού της συνάντησης» (Althusser 1994: 553-591).² Η συγκριτική μελέτη αυτών των δύο κειμένων νομιμοποιείται, μεταξύ άλλων, από το γεγονός ότι και τα δύο συνιστούν απόπειρες οριοθέτησης της υλιστικής σύλληψης των σύνθετων οντοτήτων –«[δομημένων] όλων», σύμφωνα με την πρόμη προβληματική, ή «[ενικών] ατόμων (individus)»³, σύμφωνα με την ύστερη. Επιπλέον, οι δύο αυτές απόπειρες μοιράζονται ανοιχτά τον ίδιο φιλοσοφικό αντίπαλο: και οι δύο συμερίζονται τη συγκροτητική αντίθεση προς κάθε φιλοσοφία της αναγκαιότητας – είτε τον ψευδώνυμο «υλισμό» ενός μηχανιστικού-αιτιοκρατικού ντετερμινισμού, είτε κάθε ανοιχτά ιδεαλιστική αντίληψη υπερβατικής και τελεολογικής αιτιότητας.⁴

*

Ας ξεκινήσω με τον ύστερο υλισμό του αστάθμητου. Εδώ ο Λ. Αλτουσέρ, αναφορικά με κάθε συγκροτημένη ενική οντότητα και την ιστορία της, θέτει μια διχοτομία μεταξύ δύο «επεισοδίων» που μοιάζουν ριζικά διακριτά, με το πρώτο να υποδηλώνει τη *στιγμή μιας ασυνέχειας* και το δεύτερο τη *διάρκεια μιας συνέχειας*, δύο «επεισόδια» που διέπονται από δύο φαινομενικά ασύμπτωτες και ασυμφιλίωτες «λογικές»: από τη μια πλευρά, τη στιγμή της πρωταρχικής συγκρότησης της οντότητας, τη στιγμή της ανάδυσής της, της «γέννησής» της ή της *παραγωγής* της, και, από την άλλη, τον απροσδιόριστο χρόνο της αντοχής της και της συντήρησής της, τη διάρκεια της *αναπαραγωγής* της ως της συγκροτημένης οντότητας που συνιστά. Ο Αλτουσέρ αποκαλεί *αστάθμητη συνάντηση* το πρώτο επεισόδιο· εγώ θα χρησιμοποιήσω τον όρο *δομική ιστορία* για το δεύτερο.

Ας αρχίσω με το δεύτερο, τη δομική ιστορία, προσπαθώντας μεταξύ άλλων να εξηγήσω και την ορολογία που επιλέγω. Ισχυρίζομαι, λοιπόν, ότι μπορούμε να ανασυγκροτήσουμε από τα ύστερα κείμενα του Αλτουσέρ για τον αστάθμητο υλισμό μια έννοια ιστορίας ως πάντοτε «ενικής ιστορίας» (1997: 8), η οποία συνιστά το σύστοιχο του διακηρυγμένου «νομιναλισμού» του: εάν υπάρχουν μόνον ενικότητες, τότε καθεμιά από αυτές έχει τη δική της, διακριτή και ανεξάρτητη, *ενική ιστορία*. Μπορούμε να κάνουμε λόγο για ιστορία μόνον αναφορικά με δομημένα ενικά άτομα (individus): δεν υπάρχει ολική ή ολοποιητική ιστορία, παρά μόνον τέτοιες ενικές ιστορίες, στον πληθυντικό. Μια ισχυρή αμοιβαιότητα μεταξύ *ιστορίας*, *ατομικότητας* (individualité) και *δομής* ενέχεται εδώ: υπάρχει ιστορία εφόσον και ενόσω ένα ενικό άτομο, *του οποίου* αποτελεί την ιστορία, είναι και παραμένει συγκροτημένο και συνεκτικό, ενώ η συγκρότηση και συνοχή του ατόμου συλλαμβάνονται με όρους δομής, δηλαδή ως *δραστικότητα* ή *προτεραιότητα της δομής επί των στοιχείων της* (1994: 579), πράγμα που παραπέμπει ευθέως στις πρώιμες επεξεργασίες του Αλτουσέρ για τη *δομική αιτιότητα*, την οποία όριζε τότε ως τον «*προσδιορισμό των στοιχείων ενός όλου από τη δομή του όλου*» (2003, 438).

Από την άλλη πλευρά, *μεταξύ* ατομικότητων (και των ενικών ιστοριών τους) μπορούν να συμβούν μόνον

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική τομή
Γιώργος Φουρτούνης

συναντήσεις, και μάλιστα *αστάθμητες* συναντήσεις. Θα χρειαστεί να επιμείνω εδώ: η ριζική διάκριση μεταξύ *ιστορίας* και *συνάντησης* μοιάζει, σε κάποιο σημείο του ύστερου αλτουσεριανού επιχειρήματος, να ενέχεται στον ίδιο τον ορισμό της δεύτερης ως *αστάθμητης*. Η συνάντηση είναι αστάθμητη στο μέτρο που η έλευσή της υπερβαίνει το βεληγκεές κάθε δομικού καθορισμού. Η συνάντηση δεν λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας δομημένης πραγματικότητας: η συνάντηση συμβαίνει εκτός κάθε δομικής σχέσης, συμβαίνει στο κενό, και ως τέτοια δεν μπορεί να αποτελεί μέρος ή στιγμή οποιασδήποτε ιστορίας: *η συνάντηση είναι εκτός ιστορίας*. Έχουμε εδώ αυτό που μπορούμε να ορίσουμε ως την *πρώτη βαθμίδα του αστάθμητου*: την ίδια τη συνάντηση, την εκτός κάθε ιστορίας διασταύρωση ενικών ιστοριών.

Ωστόσο, η συνάντηση *μπορεί* να σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας ιστορίας: οι ενεχόμενες ατομικότητες *μπορεί* να αποτελέσουν τα στοιχεία μιας νέας ατομικότητας. Σε αυτήν την περίπτωση, η συνάντηση «δένει»,⁵ «παγιώνεται» ή «κρυσταλλώνει», και μια νέα οντότητα (με τη δομή που της προσιδιάζει) αναδύεται. Στο βαθμό δε που η συγκρότηση και η συνοχή της νέας ατομικότητας δεν έχουν ακόμη συμβεί, στο βαθμό που η νέα δομή δεν ασκεί ακόμη τη δραστηριότητά της επί των στοιχείων της, το «δέσιμο» της συνάντησης είναι επίσης μη δομικό, αν-ιστορικό, με μια λέξη: αστάθμητο· ακόμη και εάν συμβεί η συνάντηση, τίποτε στους όρους της δεν εγγυάται το «δέσιμο» της: μπορεί να συμβεί αλλά μπορεί και όχι. Το αστάθμητο του «δεσίματος» αντανακλάται επίσης στη ριζική *καινοτομία*, στην *πρωτοτυπία* και τον ουσιωδώς *απρόβλεπτο* χαρακτήρα της αναδυόμενης οντότητας (και της δομής της): «*τίποτε στα στοιχεία της συνάντησης δεν προδιαγράφει το περίγραμμα και τους προσδιορισμούς του όντος που θα προκύψει από αυτήν*» (1994: 580).⁶ Μόνο μετά τη συνάντηση και το «δέσιμό» της, μια δομή (η νέα) αρχίζει να ασκεί τη δραστηριότητά της επί των στοιχείων της και μια νέα ιστορία εκκινεί. Υφίσταται μια ισχυρή *ασυνέχεια* (μια «τομή», θα λέγαμε, ή ένα κενό) ανάμεσα στην ιστορία της αναδυόμενης οντότητας και στις ιστορίες των οντοτήτων που έχουν καταστεί τα στοιχεία της· κατά μια έννοια, οι ιστορίες αυτές απαρτίζουν την «προϊστορία» της νέας οντότητας. Έτσι, σύμφωνα με τον ίδιο τον Αλτουσέρ, ένα αναδυόμενο άτομο (εν προκειμένω, ένας τρόπος παραγωγής), «*συγκροτείται από ανεξάρτητα μεταξύ τους στοιχεία, που το καθένα είναι αποτέλεσμα μιας προσιδιάζουσας ιστορίας, δίχως να υπάρχει καμία οργανική ή τελεολογική σχέση ανάμεσα στις διάφορες αυτές ιστορίες*» (2004: 89). Έχουμε λοιπόν εδώ μια *δεύτερη βαθμίδα του αστάθμητου*: το αστάθμητο «δέσιμο» μιας αστάθμητης συνάντησης, και την ανάδυση της νέας ατομικότητας.

Ας μείνουμε εδώ για λίγο. Ισχυρίζομαι ότι αυτή η *κάθετη διάκριση ανάμεσα στην αστάθμητη συνάντηση και τη δομική ιστορία* και η συναφής τομή ανάμεσα στην ιστορία μιας συγκροτημένης οντότητας και στις προϊστορίες της (δηλαδή τις ανεξάρτητες ιστορίες των οντοτήτων που θα αποτελέσουν τα στοιχεία της) σκιαγραφούν μια διακριτή φιλοσοφική τοποθέτηση, ενεχόμενη σε μια ορισμένη ανάγνωση που το κείμενο επιτρέπει. Θα ονομάσω (και ας μου συγχωρεθεί ο αδόκιμος όρος) *καθαρό ασταθμητισμό* αυτή την τοποθέτηση, που δίνει συχνά την εντύπωση ότι αποτελεί την αιχμή του όλου επιχειρήματος, ειδικά στο περίφημο μέρος του που αφορά την ανάδυση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Σε αυτό το συγκεκριμένο, η εν λόγω διάκριση επέχει θέση διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα στη λογική της *τέλεσης του γεγονότος*, τη λογική της *παραγωγής* κάθε ενικής οντότητας, αφ' ενός, και τη λογική του *τετελεσμένου γεγονότος*, τη λογική της *αναπαραγωγής* της οντότητας, αφ' ετέρου. Αυτή η διαχωριστική γραμμή είναι ριζική, διαχωρίζοντας στην ουσία τον μόνο αυθεντικό υλισμό, τον υλισμό της αστάθμητης συνάντησης, από κάθε τελεολογική σκέψη: κάθε σύγκυση αυτών των δύο «λογικών» θα επαναλάμβανε το σφάλμα των Μαρξ και Ένγκελς, όταν «*σκέφτονταν το προλεταριάτο ως "προϊόν της μεγάλης βιομηχανίας", ως "προϊόν της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης", ως "προϊόν του καπιταλισμού"*», συγχέοντας την παραγωγή του προλεταριάτου με τη διευρυμένη καπιταλιστική αναπαραγωγή του, *σαν να είχε προϋπάρξει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής εντός των ουσιαστικών στοιχείων του, εν προκειμένω των απογυμνωμένων εργατικών χεριών*» (2004: 91).⁷ Μια τέτοια σύγκυση θα παρέβλεπε το θεμελιώδες γεγονός ότι τα συγκροτητικά στοιχεία ενός τρόπου παραγωγής δεν υπήρξαν στην ιστορία *για να υπάρξει* ένας τρόπος παραγωγής, δεν υπήρξαν το τελεολογικό προϊόν του, αλλά προέκυψαν ως προϊόντα της δικής τους ιστορίας (ό.π.: 89). Πάντα σύμφωνα με τον «καθαρό ασταθμητισμό», η σύγκυση αυτών των δύο «λογικών» θα παρέκαμπτε τις δύο βαθμίδες του αστάθμητου, που προαπαιτούνται ώστε να παραχθεί και να αρχίσει να αναπαράγεται μια σχετικά παγιωμένη ιστορική ατομικότητα: πρώτον, τη συνάντηση των στοιχείων της και, δεύτερον, το «δέσιμό» της (τους). Η σύγκυση αυτή θα προϋπέθετε την προτεραιότητα και τη δραστηριότητα της δομής επί των στοιχείων της

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική τομή
Γιώργος Φουρτούνης

ήδη κατά τη συνάντηση και το «δέσιμο» της.

Ωστόσο, σύμφωνα με την ίδια αυτή λογική του «καθαρού ασταθμητισμού», ακόμα και ο πρώιμος «δομισμός» του ίδιου του Αλτουσέρ θα έπρεπε μάλλον να εκληφθεί ως έκφραση μιας τέτοιας σύγχυσης των δύο θεμελιωδών «λογικών», πράγμα που θα τον περιέστειλε σε έναν ακόμη από τους ψευδεπίγραφους υλισμούς «της ορθολογιστικής παράδοσης, έναν υλισμό της αναγκαιότητας και της τελεολογίας, που σημαίνει μια μετασχηματισμένη, μεταμφιεσμένη μορφή ιδεαλισμού» (1994: 554). Αναφέρομαι κυρίως στις πολύ γνωστές σελίδες όπου ο Αλτουσέρ, μιλώντας για την αιτιότητα και το όλο και προσπαθώντας να διασπάσει το επίμονο δίλημμα ανάμεσα στο (καρτεσιανό) όλο ως μεταβατικό-αναλυτικό αποτέλεσμα και το (λαϊβνίτειο-εγγελιανό) όλο ως υπερβατική-εκφραστική αιτία, εισάγει την έννοια της *δομής του όλου* –το οποίο καθίσταται πλέον ένα *δομημένο όλο* – και θέτει τη δομή του όλου ως *την εμμενή αιτία* (με τη σπινοζική έννοια) *του όλου και των στοιχείων του* (2003: 437-448). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Αλτουσέρ συλλαμβάνει εδώ τη δομική αιτιότητα ως *συγκροτητική* του όλου ή της δομημένης οντότητας· ως σύμπτωμα αυτού του γεγονότος μπορούμε να επισημάνουμε ότι πουθενά στο εν λόγω κείμενο, ή σε άλλα της ίδιας περιόδου και προβληματικής, δεν υπάρχει το ανάλογο της (κρίσιμης για τη λογική του αστάθμητου) διχοτομίας ανάμεσα στη στιγμή της συνάντησης και του «δεσίματος» των συγκροτητικών στοιχείων μιας ατομικής οντότητας, αφ' ενός, και στην ακόλουθη συνοχή και ομοιοστασία της, αφ' ετέρου: κανένα κενό ή τομή δεν εμφανίζεται να χωρίζει την παραγωγή από την αναπαραγωγή μιας ενικής οντότητας, έτσι ώστε και οι δύο να υπόκεινται στη δραστικότητα της δομής, στη *δομική αιτιότητα*.

Παρά το γεγονός ότι ο χώρος δεν μου επιτρέπει μια διεξοδική δικαιολόγηση, ας προτείνω εδώ, πολύ σχηματικά και χρησιμοποιώντας τη μεταφορική ορολογία των ύστερων γραπτών του Αλτουσέρ, ότι η (υποτιθέμενη) διαφορά εν προκειμένω μεταξύ των δύο προβληματικών, της πρώιμης περί δομιστικής αιτιότητας και της ύστερης περί αστάθμητης συνάντησης, περιορίζεται σε ό,τι έχω μόλις ορίσει ως τη *δευτέρα βαθμίδα* του αστάθμητου· έτσι, ενώ στον υλισμό της συνάντησης, το «δέσιμο» των στοιχείων που συναντώνται σε μια ενική ατομικότητα είναι αστάθμητο, εκτός κάθε δομικού καθορισμού και συνεπώς κάθε ιστορίας, στον πρώιμο δομισμό η εν λόγω κρίσιμη στιγμή *μοιάζει να υπόκειται ήδη στη δομή που θα αναδυθεί από αυτό ακριβώς το «δέσιμο»* : η πρωταρχική συγκρότηση του δομημένου όλου –η «δόμησή» του, εάν μπορώ να πω– διέπεται ήδη από τη δομή του όλου. Ως ένδειξη αυτής της διαφοράς, ο πρώιμος «δομισμός» του Αλτουσέρ παρουσιάζεται ως μια επιμέρους μορφή *ολισμού* (δεδομένου ότι η αποτελεσματικότητα της δομής επί των στοιχείων της ταυτίζεται ανοιχτά με μια ειδική μορφή προτεραιότητας του *όλου* επί των *μερών* του), ενώ ο αστάθμητος υλισμός κατανοείται ρητά ως εκδοχή *ατομισμού*: ως μια *«λίγο ως πολύ ατομιστική* [φιλοσοφία], *με το ά-τομο* [atome], *στην “πτώση” του, να αποτελεί την απλούστερη μορφή ατομικότητας* [individualite]» (1994: 575).

*

Αλλά τα πράγματα περιπλέκονται, και μια εσωτερική ένταση εκδηλώνεται, όταν ο Αλτουσέρ, συνεπής στην προβληματική του, προεκτείνει αυτή την *εξάρτηση* της δομικής ιστορίας από μια πρότερη στιγμιαία συνάντηση, προς την κατεύθυνση της *διηνεκούς προτεραιότητας του αστάθμητου επί του δομικού*. Η δομή δεν υπόκειται στο αστάθμητο και στη συνάντηση *μόνον* κατά τη στιγμή της συγκρότησής της, για να αναλάβει τα πρωτεία στη συνέχεια· μάλλον, η δομική ιστορία μιας συγκροτημένης οντότητας *είναι η ίδια αστάθμητη* όσον αφορά τις τροπές και τη διάρκεια της. Αυτό έχει να κάνει προφανώς με τις επακόλουθες συναντήσεις της συγκεκριμένης ατομικότητας, που κατά κάποιο τρόπο *εσωτερικεύονται* από τη δομή της, σε *«μια διηνεκή διαδικασία που εγγράφει το αστάθμητο στην καρδιά της επιβίωσης και της ενδυνάμωσης* » της ατομικότητας (2004: 90), στον πυρήνα της αναπαραγωγής της. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ωστόσο, την ίδια στιγμή που διακηρύσσει την πρωτοκαθεδρία του αστάθμητου επί του δομικού, της ενδεχομενικότητας επί της αναγκαιότητας, ο Αλτουσέρ θέτει το αστάθμητο κάτω από έναν *δυναμικό δομικό έλεγχο*: τώρα, και όσον αφορά ένα *συγκεκριμένο δομημένο άτομο*, η ιστορία του *έγκειται* στην (και εξαρτάται από τη) δύναμη της δομής του να επιληφθεί των αστάθμητων συναντήσεών του και των επιπτώσεών τους, στην αποτελεσματικότητα της δομής του επί των ατομικότητων που συναντά ώστε να τις καταστήσει (ή να συνεχίσει να τις καθιστά) *στοιχεία της*. Εάν η δομή δεν μπορέσει να διευθετήσει τη συνάντηση, αυτή καταργεί τη συγκρότηση της οντότητας, θέτει τέρμα στην ομοιοστασία της και

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική του Γιώργος Φουρτούνης

τερματίζει τη συγκεκριμένη ενική ιστορία, προς όφελος άλλων ιστοριών/ατομικοτήτων. Τίποτα δεν εγγυάται ότι μια ήδη δομημένη ατομικότητα θα μπορέσει να αντεπεξέλθει στην επόμενη συνάντησή της: όπως ήδη γνωρίζουμε, τίποτα δεν προκαθορίζει την έκβαση μιας συνάντησης. Προκύπτει εδώ μια *τρύπη βαθμίδα του αστάθμητου*: η ίδια η (αστάθμητη) ιστορία μιας σύνθετης οντότητας, συγκροτημένης από το (αστάθμητο) «δέσιμο» μιας (αστάθμητης) συνάντησης.

Θα παρατηρήσει κανείς ότι αυτή η τρίτη βαθμίδα του αστάθμητου απλώς διατυπώνει εκ νέου τις άλλες δύο, τη συνάντηση και το «δέσιμο» της. Αλλά τώρα με μια ουσιώδη διαφορά: η τρίτη βαθμίδα μοιάζει να παρεισάγει στην όλη προβληματική την *προοπτική* της εκάστοτε συγκεκριμένης ατομικότητας, ως εάν η συνάντηση να θεωρείται τώρα *από την προοπτική ενός συγκεκριμένου ατόμου*. Ο εν λόγω προοπτικισμός δίδει στο αστάθμητο κάτι από το χαρακτήρα ενός *διακυβεύματος*, ενός *αγώνα* για τη συνοχή και την αναπαραγωγή, για την ομοιοστασία και τη διατήρηση στην ύπαρξη. Το αστάθμητο συσχετίζεται έτσι ουσιωδώς με την έκβαση μιας πάλης. Και, ταυτόχρονα, η δομή και η αιτιότητά της προσεγγίζουν στο σπινοζικό *conatus* και την *ενική ουσία* μιας οντότητας, την ενεργό ουσία της, η οποία *δεν είναι τίποτε περισσότερο από την προσπάθειά της να διατηρηθεί στο είναι της*. Κατά κάποιο τρόπο, η δομή αγωνίζεται να διαχειρισθεί το αστάθμητο.

Με άλλα λόγια, όπως το διατυπώνει ο Βιτόριο Μορφίνο, *«η συνάντηση δεν συμβαίνει άπαξ και διά παντός, αλλά πρέπει να εξακολουθεί να συμβαίνει ολοένα»*, ενώ κάθε ενική δομημένη οντότητα, *«μπορεί να εξακολουθεί να υφίσταται* μόνον μέσω της συνεχούς επανάληψης αυτού του “δέσιματος”» (Morfino 2005). Είναι ιδιαζόντως εύγλωπτη εν προκειμένω η ορολογία που χρησιμοποιεί ο ίδιος ο Αλτουσέρ: η σχετικώς παγιωμένη, *δομικώς αναπαραγόμενη* οντότητα, η οποία αποτελεί πάντοτε το αποτέλεσμα ή την έκβαση μιας συνάντησης που «δένει», περιγράφεται συστηματικά ως μια *«διαρκής συνάντηση»*, σε αντιπαράθεση προς μια συνάντηση που αποτυγχάνει να «δέσει», η οποία ορίζεται ως μια *«σύντομη συνάντηση»*. Έτσι, ακολουθώντας τον ασταθμητισμό μέχρι τις συνέπειές του, φτάνουμε σε ένα συμπέρασμα που μοιάζει να αντιβαίνει στις βασικές παραδοχές του: *τώρα, η δομική αιτιότητα είναι αδιαχώριστη από μια διαρκή συνάντηση, από ένα διηνεκές «δέσιμο»*. Υφίσταται μια ένταση, λοιπόν, μάλλον αντινομικού χαρακτήρα, ανάμεσα στον «καθαρό ασταθμητισμό» και τούτη τη δεύτερη τοποθέτηση, εξίσου ενεχόμενη στο κείμενο, την οποία προτιθέμαι να ονομάσω *«αστάθμητο δομισμό»*, σύμφωνα με τον οποίο η δομική ιστορία είναι στο διηνεκές συνυφασμένη με το επαναληπτικό «δέσιμο» της συνάντησης και, ως εκ τούτου, οι δύο συναφείς «λογικές» επικαλύπτονται. Η *αναπαραγωγή* μιας δομημένης οντότητας είναι αυτό ακριβώς που λέει η λέξη: η διαρκής εκ νέου *παραγωγή* της.

Ακολουθώντας τώρα αυτόν τον αστάθμητο δομισμό, θα ισχυρισθώ ότι *κατά την ίδια τη στιγμή του πρωταρχικού «δεσίματος»*, που αποφασίζει ακριβώς ότι η συνάντηση δεν θα είναι σύντομη αλλά διαρκής, *η προκύπτουσα δομή είναι παρούσα και δραστική*. Κατ' αυτήν ακριβώς τη στιγμή – *αλλά όχι πριν*. Με άλλα λόγια, ο οιονεί παραδοξολογικός ισχυρισμός μου είναι ότι *η δομή, η οποία «θα» προκύψει από το «δέσιμο» μιας αστάθμητης συνάντησης, είναι ήδη ενεργός επί αυτού*. Αυτό προφανώς σχετίζεται με το θέμα του *αναδραστικού* χαρακτήρα αυτής της στιγμής, το οποίο διαπερνά το συναφές κείμενο και εκδηλώνεται σε ορισμένα εξόχως προβληματικά σημεία του, τα οποία, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, σχετίζονται με τη συζητήσιμη και συζητημένη διάκριση ανάμεσα στα *ά-τομα* (atomes) που υπεισέρχονται στη συνάντηση και τα *στοιχεία* της προκύπτουσας οντότητας. Όπως γνωρίζουμε, αν και κατά μια έννοια *ά-τομα* και *στοιχεία* ταυτίζονται, αφού η συνάντηση δεν δημιουργεί τίποτα από την πραγματικότητά τους ή δεν προσθέτει τίποτα ώστε να δημιουργήσει την αναδυόμενη οντότητα – όπως θα έπρεπε σε έναν συνεπή ατομισμό, ωστόσο τα *ά-τομα*, πριν από τη συνάντηση, είναι αφηρημένες οντότητες, χωρίς καμία συγκρότηση ή συνοχή, εν τέλει χωρίς «πραγματικότητα», ενώ τα *στοιχεία της* προκύπτουσας οντότητας είναι πραγματικά, συγκροτημένα και συγκεκριμένα (1994: 555-6): η συνάντηση τώρα αποδίδει στα *ά-τομα* την ύπαρξή τους, *«σε σημείο ώστε να μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ίδια η ύπαρξη των α-τόμων τους δεν τους παρέχεται παρά από [...] τη συνάντηση, πριν από την οποία δεν διήγαν παρά μια φασματική ύπαρξη»* (ό.π.: 556).⁸

Θα μπορούσε κανείς να επιχειρήσει να επιληφθεί αυτής της προβληματικής διάκρισης, και των αντινομιών που παρεισάγει στην όλη συλλογιστική, υποστηρίζοντας ότι πρέπει να κατανοηθεί υπό την έννοια ενός *αναδρομικού* προοπτικισμού: τα αφηρημένα *ά-τομα*, πριν από τη συνάντηση, θα ήταν τέτοια *από την οπτική γωνία ή την*

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική του

Γιώργος Φουρτούνης

προοπτική της αναδυόμενης οντότητας, εφόσον ακριβώς δεν είναι ακόμη στοιχεία της, δηλαδή εφόσον η νέα δομή δεν ασκεί ακόμη τη δραστικότητα της επί αυτών. Εκτός αυτής της προοπτικής, τα εν λόγω «ά-τομα» συνιστούν συγκεκριμένες, συγκροτημένες, σύνθετες και δομημένες οντότητες απ' εαυτών, με τη δική τους ιστορία και προοπτική. Ωστόσο, ο προοπτικισμός εν προκειμένω δεν είναι απλώς αναδρομικός· είναι, ακριβώς, αναδραστικός· αντιστοιχεί σε μια αιτιακή ανάδραση της αναδυόμενης δομής επί των περιστάσεων από τις οποίες αναδύεται, στη δραστικότητα της δομής επί του «δεσμάτος» και επί των ενεχόμενων «α-τόμων», διά της οποίας αυτά μετασχηματίζονται *ipso facto* στα συγκεκριμένα, συγγενή και συμπληρωματικά στοιχεία της δομής. Έτσι, όπως ο ίδιος ο Αλτουσέρ γράφει, σε ένα απόσπασμα μεγάλης σημασίας, «*κανένας προσδιορισμός των στοιχείων δεν μπορεί να αποδοθεί παρά μόνο μέσω οπισθενέργειας (retour en arriere), από το αποτέλεσμα στο γίνεσθαι του, μέσω της ανάδρασης του. Εάν πρέπει λοιπόν να πούμε ότι δεν υπάρχει αποτέλεσμα χωρίς το γίνεσθαι του (Χέγκελ), πρέπει επίσης να δεχθούμε ότι δεν υπάρχει τίποτε που να έχει γίνει παρά μόνον ως προσδιορισμένο από το αποτέλεσμα αυτού του γίνεσθαι: η ίδια αυτή αναδραστικότητα (Κανγκιλέμ)*» (ό.π.: 581· η τελευταία έμφαση έχει προστεθεί).

Με δυο λόγια, λοιπόν, το «δέσμο» της συνάντησης συνιστά αποτέλεσμα της έκβασής του, αποτέλεσμα του ίδιου του αποτελέσματός του. Δεν συνιστά αυτό όμως υπαναχώρηση απέναντι στην τελεολογική σκέψη, όπου πράγματι το «τέλος» μιας διαδικασίας συνιστά την αιτία της, και συνεπώς άρση της ίδιας της λογικής του αστάθμητου; Θα πρέπει να θυμηθούμε εδώ ότι ο ισχυρισμός μου περιορίζεται αυστηρά στη στιγμή του «δεσμάτος» της συνάντησης και της παραγωγής της αναδυόμενης ατομικότητας, δηλαδή μόνο στη «δεύτερη βαθμίδα» του αστάθμητου, και δεν συμπεριλαμβάνει την «πρώτη βαθμίδα», την ίδια τη συνάντηση των επιμέρους α-τόμων και τη διασταύρωση των ανεξάρτητων ιστοριών τους· η τελευταία κατά κανένα τρόπο δεν υπάγεται και αυτή στην αποτελεσματικότητα της δομής που θα προκύψει από την όλη διαδικασία. Ο περιορισμός αυτός, ισχυρίζομαι, εξακολουθεί να εκπληρώνει τις απαιτήσεις της λογικής του αστάθμητου εναντίον κάθε ντετερμινισμού, μηχανιστικού ή τελεολογικού· ο περιορισμός αυτός εξακολουθεί να μας αποτρέπει από το να σκεφθούμε ότι τα «στοιχεία» της νέας οντότητας, και οι ιστορίες τους, υπήρξαν για να υπάρξει η οντότητα, διεπόμενα εκ των προτέρων από τη δραστικότητα της δομής της. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αναδυόμενη δομή εξακολουθεί να μην μπορεί να θεωρηθεί προϋπάρχουσα της συνάντησης· η νέα δομή διατηρεί έτσι τον ριζικά καινοτόμο χαρακτήρα της: δεν μπορεί να συναχθεί ή να διαπιστωθεί εκ των προτέρων, είτε ως προσδιορισμένη συνέπεια ορισμένων αρχικών συνθηκών είτε ως υπερβατικώς δραστικό Τέλος.⁹

Προτού περάσω στο δεύτερο μέρος αυτής της εργασίας, ας επισημάνω ότι αυτός ο «αστάθμητος δομισμός» επιτρέπει μια αντίληψη δομής με όρους διαφοροποίησης και απόκλισης, διασποράς και ακανόνιστου, σύγκρουσης ακόμη και αντίφασης, σε αντίθεση προς κάθε εκφραστικότητα, λειτουργισμό και οργανισμό: στο μέτρο ακριβώς που συνυφαινονται δομή και αστάθμητο, ιστορία και συνάντηση, σε έναν συγκρουσιακό προοπτικισμό, η τοποθέτηση αυτή όχι μόνο μας επιτρέπει να συλλάβουμε «εξωτερικές» αστάθμητες συναντήσεις, που εσωτερικεύονται από τη δομή, αλλά μας βάζει και στον πειρασμό να θεωρήσουμε τη δυνατότητα μιας συγκρουσιακής, αστάθμητης συνάντησης «εσωτερικής» στη δομή και την ιστορία: πώς αλλιώς να κατανοήσουμε την ελλειπτική αναφορά του Αλτουσέρ στην ιστορική συνάντηση φοιτητών και εργατών, που δεν έγινε στις 13 του Μάη του 1968 (1994: 584), αλλά που θα μπορούσε να γίνει, όπως μπορούν να γίνουν (ή να μη γίνουν) οι μελλοντικές συναντήσεις που όλοι ελπίζουμε;¹⁰ Ταυτόχρονα, η τοποθέτηση αυτή επιτρέπει μια αντίληψη ιστορίας με τομές, οι οποίες αντιστοιχούν στις συναντήσεις που μια ατομικότητα διευθετεί αναδραστικά, την αντίληψη μιας ασυνεχούς ιστορίας, αντί για το δίλημμα μεταξύ στιγμιαίων α-ιστορικών ασυνεχειών και διαρκών ιστορικών συνεχειών. Μπορούμε να αναγνωρίσουμε εδώ το (διαρκώς επανερχόμενο στην ύστερη αλτουσεριανή προβληματική) ζήτημα των επαναληπτικών σταθερών ή των κατά τάση νόμων (1994: 582 κ.ε.· 1997: 9) οι οποίες διέπουν την ιστορία ενός συγκροτημένου ατόμου, ακόμη και της ριζικής αστάθειας (1994: 583), που κατατρέπει την αναπαραγωγή του, και το οποίο ενέχει την αστάθμητη αλλαγή των νόμων, τη μεταλλαγή της δομής ως το τίμημα για τη διατήρηση της ατομικότητάς της, σε έναν ιδιάζοντα συνδυασμό ασυνέχειας και συνέχειας.

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική τομή
Γιώργος Φουρτούνης

Σε μια σειρά κειμένων, πολλά από τα οποία γράφτηκαν τη δεκαετία του '70, δηλαδή μεταξύ των δύο περιόδων για τις οποίες μιλάμε, ο Αλτουσέρ θέτει το ζήτημα της «επιστημολογικής τομής»¹¹ με όρους που παραπέμπουν ευθέως στην προβληματική της συνάντησης και του αστάθμητου. Έτσι, στα Στοιχεία αυτοκριτικής, μια επιστήμη αναδύεται από την προ-ιστορία της, κατ' αρχάς κατά μια «συνηθισμένη», μάλλον καθολική έννοια, «όπως καθετί που έρχεται στον κόσμο, από τα άτομα της ύλης μέχρι τους ζωντανούς οργανισμούς και τους ανθρώπους», δηλαδή «μέσα από μια ολόκληρη διεργασία κυφορίας, πολύπλοκη, πολύπλευρη, [...] σκοτεινή και τυφλή, γιατί “αυτή” δεν ξέρει πού τείνει, ούτε πού θα καταλήξει, αν ποτέ καταλήξει κάπου. Γεννιέται μέσα από την απρόβλεπτη, απίστευτα σύνθετη και παράδοξη –και ωστόσο αναγκαία μέσα στην ενδεχομενικότητά της– σύγκλιση διαφόρων “στοιχείων” –ιδεολογικών, πολιτικών, επιστημονικών (που ανήκουν σε άλλες επιστήμες), φιλοσοφικών– τα οποία, κάποια στιγμή, “ανακαλύπτουν” εκ των υστέρων όμως, ότι το ένα αναζητούσε το άλλο, αφού συναντιούνται, χωρίς να αναγνωρίζονται μεταξύ τους, μέσα στη θεωρητική μορφή μιας επιστήμης που γεννιέται» (Αλτουσέρ 1983: 24-25).

Από την άλλη πλευρά, και πάντα σύμφωνα με το ίδιο κείμενο, «μια επιστήμη βγαίνει επίσης από την προ-ιστορία της και με έναν αποκλειστικό γι' αυτήν τρόπο» (έναν επιστημολογικό τρόπο, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε): δηλαδή, «απορρίπτοντας ολόκληρη, ή ένα μέρος από την προ-ιστορία της, χαρακτηρίζοντάς την εσφαλμένη: ως σφάλμα» (ό.π.: 25). Θα μπορούσε, βεβαίως, να διακρίνει κανείς εδώ ένα φαινομενικό παράδοξο: μια συγκεκριμένη ατομικότητα, μια επιστήμη εν προκειμένω, συγκροτείται από τη συνάντηση (τη «σύγκλιση») αυτών που θα γίνουν τα στοιχεία της απορρίπτοντας αυτά ακριβώς τα συγκροτητικά στοιχεία της. Είναι προφανές ότι το ειδικώς επιστημολογικό καθεστώς αυτής της «απόρριψης» μένει προς αποσαφήνιση.

Αφήνοντας, ωστόσο, προς το παρόν αυτό το παράδοξο, παραμένει το γεγονός ότι η επιστημολογική τομή δίδεται σαφώς εδώ ως μια αστάθμητη συνάντηση. Ως τέτοια, αντιπροσωπεύει αναγκαστικά μια εκδοχή επιστημονικής ασυνέχειας, καθώς, σύμφωνα με τη λογική του αστάθμητου, η τομή/συνάντηση θα επιφέρει μια νέα επιστημονική δομή, η οποία δεν μπορεί ούτε να αναχθεί σε –ούτε να συναχθεί από– καμία από τις προϋπάρχουσες επιστημονικές ή άλλες «δομές λόγου» που υπεισέρχονται στη συνάντηση. Το αποτέλεσμα είναι μια καινοτόμος, ενική επιστημονική δομή, ένας νέος τύπος επιστημονικότητας.

Έτσι, το ζήτημα της επιστημολογικής τομής, και συνακόλουθα της επιστημονικής ασυνέχειας, μπορεί να θεωρηθεί υπό το φως της προβληματικής του αστάθμητου και της εσωτερικής της έντασης. Ας πω εκ των προτέρων ότι αυτό που διακυβεύεται εδώ δεν είναι τίποτε λιγότερο από τη σχέση της αλτουσεριανής αντίληψης περί επιστημονικής ασυνέχειας με μια εν γένει κουνιανή ή μετακουνιανή αντίληψη ασυμμετρότητας, που εξακολουθεί να βρίσκεται σε ισχύ, και τη συναφή αντίληψη ιστορίας με όρους «επιστημονικής επανάστασης». Το ζήτημα δεν είναι απλώς ιστορικό. Θα μπορούσα να υποστηρίξω, εάν είχα το χρόνο και το χώρο, ότι η αντίληψη περί ασυνέχειας ως ασυμμετρότητας, σε όλους τους μετασχηματισμούς και παραλλαγές της, και διαμέσου των διαφορετικών θεωρητικών στάσεων απέναντί της, εξακολουθεί να εμπλέκεται στον μεγάλο διχασμό του πεδίου που θα μπορούσαμε σήμερα να ονομάσουμε γενικώς μετα-θετικιστική «θεωρία επιστήμης» σε δύο (καθόλου ομοιογενή βέβαια) στρατόπεδα: την Ιστορία και Φιλοσοφία της Επιστήμης, από τη μια πλευρά, και τις Κοινωνικές Σπουδές Επιστήμης, από την άλλη. Είναι προφανές ότι δεν μπορώ εδώ να επιχειρήσω ούτε καν μια αδρή σκιαγράφιση αυτού του ζητήματος· ας ισχυρισθώ απλώς, ως υπόθεση εργασίας αλλά και ως δείκτη της σημασίας όσων ακολουθούν, ότι οι κυρίαρχες προσεγγίσεις στο επιστημονικό φαινόμενο εξακολουθούν να εκλαμβάνουν ως δεδομένο ότι η επιστημονική ασυνέχεια, εάν υπάρχει, δεν μπορεί παρά να εμπίπτει στη μια ή την άλλη εκδοχή (κουνιανής) ασυμμετρότητας.

*

Εάν τώρα θεωρήσουμε την τομή-ως-συνάντηση υπό το φως αυτού που έχω ονομάσει «καθαρό ασταθμητισμό», τότε το συναφές «δέσιμο» θα πρέπει να βρίσκεται εκτός της δραστικότητας καθεμιάς από τις ενεχόμενες γνωσιακές δομές ή δομές λόγου και, κυρίως, εκτός της δραστικότητας της νέας επιστημονικής δομής, η οποία θα αναδυθεί από τη συνάντηση. Έτσι, όμως, η επιστημονική ασυνέχεια εκπίπτει σε μια εκδοχή ασυμμετρότητας: μια τέτοια κατανόηση της τομής μπορεί κάλλιστα να υπαχθεί στην αντίληψη ασύμμετρων Παραδειγμάτων, καθένα

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική τομή
Γιώργος Φουρτούνης

από τα οποία χαρακτηρίζεται από την κανονικότητα που του προσιδιάζει, δηλαδή την αντίληψη μιας διαδοχής (όχι απαραίτητα γραμμικής) διακριτών και μη αναγώγιμων κανονικών επιστημών, που δεν τις συνδέει τίποτε: μεταξύ τους θα υφίσταται πάντοτε ένα επιστημολογικό κενό. Όπως είναι γνωστό, δεν υπάρχει παραδειγματική μετάβαση μεταξύ Παραδειγμάτων, παρά μόνον μια επαναστατική στιγμή ανάμεσα σε ουσιωδώς συντηρητικά καθεστώτα.

Θα μπορούσαμε να προσπαθήσουμε να διατυπώσουμε αλλιώς όλα αυτά λέγοντας ότι δεν υπάρχει ορθολογική και αντικειμενική μετάβαση μεταξύ δομών ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας, ή ότι μια ενική ορθολογικότητα ξεκινά ανορθολογικά, εάν δεν γνωρίζαμε πλέον πολύ καλά ότι αυτό που εάν τίθεται εν αμφιβόλω εδώ είναι η ίδια η παραδοχή για την ορθολογικότητα και αντικειμενικότητα της επιστήμης. Υπό αυτό το πρίσμα, η ειδικώς επιστημολογική όψη της συγκροτησιακής συνάντησης που συνιστά η τομή, δηλαδή η «απόρριψη» της προϊστορίας και των «στοιχείων» της ως ψευδών, δεν θα μπορούσε παρά να είναι αναδρομική και διαμεσολαβημένη από τη γνωσιακή προοπτική της εκάστοτε συγκροτημένης κανονικής επιστήμης, μια σχετικιστική και αναχρονιστική απόδοση μιας αρνητικής επιστημολογικής αξίας, που δεν θα υποδήλωνε τίποτε πέραν της ασυμβατότητας προς την ισχύουσα κανονικότητα.

Έτσι, το επιστημολογικό κενό μεταξύ του «πριν» και του «μετά» της συγκροτησιακής συνάντησης θα έδινε στην ασυνέχεια τη μορφή μιας επιστημολογικώς ουδέτερης μετάβασης (απλής ή σύνθετης) ανάμεσα σε περιγλειστές γνωσιακές δομές. Αυτή η μετάβαση θα ήταν έτσι α-ιστορική: το παρελθόν και το μέλλον, τα στοιχεία και το αποτέλεσμα της συνάντησης, μπορούν να έχουν και πράγματι έχουν τις (ενικές) ιστορίες τους, αλλά η ίδια η στιγμή της ασυνέχειας δεν ανήκει σε καμία από αυτές. Η τομή-ως-συνάντηση θα ήταν εκτός ιστορίας, μια α-ιστορική διεπιφάνεια μεταξύ ιστοριών, του παρελθόντος και του μέλλοντος. Το επιστημολογικό κενό της τομής θα συστοιχούσε, λοιπόν, με ένα ιστορικό κενό: η τομή θα λάμβανε χώρα μεταξύ επιστημολογικώς και ιστορικώς ασύνδετων δομών. Θα είχαμε τότε μια επιστημολογική ανιστορικότητα, όπου η χρονική σειρά του πρότερου και του ύστερου θα ήταν επιστημολογικώς ενδεχομενική? από επιστημολογική άποψη, θα μπορούσε να είναι η αντίστροφη. Η σχέση μεταξύ ασύμμετρων δομών είναι ουσιωδώς συμμετρική (με τη γεωμετρική ή λογική έννοια εδώ),¹² και είναι αυτό που καθιστά αδύνατη κάθε επιστημολογική ιστορία – όπως επίσης και κάθε ιστορική επιστημολογία. Μιλώντας κυριολεκτικά, δεν μπορεί να υπάρξει μια ασυνεχής ιστορία μιας επιστήμης: δεν υπάρχει τρόπος να υποστηρίξουμε ότι δύο ή περισσότερες διαδοχικές δομές μπορούν να ανήκουν στην ενική ιστορία του ίδιου ατόμου, ούτε πολύ περισσότερο να επιληφθούμε της χρονικής σειράς τους, παρά μόνο διά της αναγωγής στη συνεχή ιστορία ενός άλλου ατόμου, τελείως διαφορετικής τάξης, όπως η επιστημονική κοινότητα. Ο ουσιώδης χαρακτήρας της ασυμμετρότητας ως συμμετρικής σχέσης (ή μη-σχέσης) αναδεικνύεται έτσι ως το αναπόφευκτο σύστοιχο κάθε κοινωνιολογισμού, κουλτουραλισμού, ανθρωπολογισμού, εθνολογισμού κλπ. των μετακουνιανών Σπουδών Επιστήμης. Σε αυτήν ακριβώς την ουσιώδη συμμετρία της ασυμμετρότητας θεμελιώνεται η περίφημη «αρχή της συμμετρίας» (principle of symmetry), ακριβώς, κάθε συνεπούς κοινωνιολογίας της επιστήμης ή κάθε κοινωνικοκατασκευασιοκρατικής προσέγγισης του επιστημονικού φαινομένου, που διακηρύσσει την επιστημολογική ισοτιμία κάθε γνωσιακού εγχειρήματος ή συστήματος πεποιθήσεων και αρνείται να θεωρήσει κάποιο από αυτά επιστημολογικώς προνομιακό.

*

Εάν, απεναντίας, θεωρήσουμε την τομή-ως-συνάντηση με όρους αυτού που ονόμασα «αστάθμητο δομοισμό», τότε θα πρέπει να αποδεχθούμε ότι η τομή επιτελείται υπό τη δραστηριότητα της επιστημονικής δομής την οποία αυτή «θα» επιφέρει, κατά τον αναδραστικό τρόπο που μόλις είδαμε: ως αποτέλεσμα του ίδιου του αποτελέσματος της. Η δομή έχει τώρα αποτελέσματα επί της ίδιας της συγκρότησής της. Η αναδυόμενη δομή σκευάζει ήδη την αιτιότητά της, δηλαδή προσδιορίζει τα στοιχεία της ήδη κατά το αμοιβαίο «δέσιμό» τους.

Έτσι, η ασυνεχής σχέση ανάμεσα στην πρότερες δομές και την επακόλουθη δεν είναι συμμετρική· έχουμε εδώ μια «μονής κατεύθυνσης» ή μονόδρομη ασυμμετρότητα (εάν μπορούμε ακόμη να την ονομάζουμε έτσι): υφίσταται ασυμμετρότητα κατά το διάνυσμα με κατεύθυνση από τις πρότερες δομές, που εμπλέκονται στη συνάντηση, προς την ύστερη, που προκύπτει από αυτήν. Η έδρα του αστάθμητου βρίσκεται ακριβώς εδώ: εδώ εδράζεται το

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική τομή
Γιώργος Φουρτούνης

γεγονός ότι η αναδυόμενη δομή είναι απρόβλεπτη και δεν μπορεί να συναχθεί από τη γνωσιακή προοπτική ή την κανονικότητα των προηγούμενων· δεν υπάρχει ορθολογική, κανονική ή δομική μετάβαση προς τη νέα δομή, έχοντας ως αφητηρία ή ως προκείμενες τις παλιές και σύμφωνα με τους δικούς τους κανόνες – και αυτό είναι που την καθιστά νέα. Αλλά η μετάβαση υπήρξε δομική, αναδρομικώς, όπου η ενεχόμενη δομή ήταν η ύστερη. Και, σε αντίθεση με το προηγούμενο σχήμα μιας συμμετρικής, αμφίδρομης ασυμμετρότητας, είναι τώρα δυνατόν να θέσουμε ότι η αναδυόμενη δομή δεν είναι μια οποιαδήποτε γνωσιακή δομή, ή δομή λόγου, αλλά μια νέα, καινοτόμος και απρόβλεπτη, ενική δομή ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας: υποστηρίζοντας ότι η ανάδυση της νέας δομής είναι ήδη ορθολογική και αντικειμενική, σύμφωνα με τη δική της, προσιδιάζουσα ορθολογικότητα · ότι η εκκίνηση της νέας ορθολογικότητας είναι ήδη η πρώτη και καταστατική της πράξη.

Τώρα το παράδοξο μιας επιστήμης που συγκροτείται «απορρίπτοντας» τα συγκροτητικά στοιχεία της μπορεί να επιλυθεί. Ο ίδιος ο ύστερος Αλτουσέρ παρέχει έναν επαρκή υπαινιγμό επ' αυτού, όταν μας εγκαλεί να κατανοήσουμε τη διαφορά ανάμεσα στην απλή «συνάντηση» των τριών «ρευμάτων» ή «πηγών», από τις οποίες υποτίθεται ότι ανέβλυσε ο μαρξισμός, και σε εκείνη την επιπλέον στιγμή που «μετασχημάτισε» αυτή τη συνάντηση σε «επαναστατική κριτική των ίδιων των συγκροτητικών στοιχείων του » (1994b: 398).

Γενικεύοντας, θα λέγαμε ότι μια επιστήμη αναδύεται από την αστάθμητη συνάντηση των συναφών α-τόμων –ή από τη «συρροή» (confluence) των «πηγών» της– με μια κριτική αυτών των α-τόμων (που βεβαίως, ως κριτική, τα διαψεύδει, δηλαδή τα «απορρίπτει», καταδεικνύοντάς τα ως ψευδή ή εσφαλμένα), διά της οποίας αυτά μετασχηματίζονται στα δικά της, προσιδιάζοντα στοιχεία και «δένουν» στο πλαίσιο της δομής της.¹³ Και εάν μια κριτική μπορεί να είναι μόνο ορθολογική, τότε η εν λόγω συγκροτητική κριτική είναι ίσως η μόνη νοητή εναλλακτική δυνατότητα απέναντι στο σχετικισμό και τον καθολικό ορθολογισμό, θετικισμό ή «διαλεκτικό»: μια νέα και ενική επιστημονική ορθολογικότητα φέρει, αλλά και φέρεται από, μια αναδραστική κριτική της προϊστορίας της και της πρώτης ύλης της, κριτική η οποία της προσιδιάζει.

Έτσι, το αληθές και το ψευδές δεν είναι απλώς σχετικές και αναχρονιστικές υποδηλώσεις του παρόντος και του παρελθόντος αντίστοιχα, από θέση αρχής αντιστρέψιμες – όπως δεν είναι και εγγενείς αξίες του παρόντος και του παρελθόντος καθ' εαυτών· δεν τίθεται ζήτημα μιας προκατειλημμένης και σχετικής κατανομής επιστημολογικών αξιών, αλλά μιας ορθολογικής και αντικειμενικής συγκρότησης του αληθούς ως αληθούς διά μέσου της διάψευσης του ψευδούς. Για να το πούμε αλλιώς, η επιστημονική ασυνέχεια δεν είναι μια απλή μετάβαση μεταξύ περιόκλειστων και αυτοαναφορικών συμβάντων, ουσιωδώς αδιάφορων για τη σχέση τους ή τη διάταξή τους, τα οποία είτε διαθέτουν τις επιστημολογικές αξίες τους (αληθές ή ψευδές) απολύτως, δηλαδή εγγενώς και καθ' εαυτών, είτε είναι στην πραγματικότητα γνωσιακώς ισότιμα και αποκτούν την επιστημολογική αξία τους μόνον αναδρομικά, μέσω της προοπτικής του ύστερου· αληθές και ψευδές συνιστούν τα αποτελέσματα της ασυνέχειας, κατά τον αναδραστικό τρόπο που προσιδιάζει στην αστάθμητη συνάντηση. Έτσι, το σπινοζικό “*verum index sui et falsi*” δεν είναι απλώς αναδρομικό, αλλά γνησίως αναδραστικό: ψευδές και αληθές είναι αποτελέσματα του αναδυόμενου αληθούς.

Αυτή η αναδραστική και συγκροτητική κριτική ισοδυναμεί με το γεγονός ότι η χρονική σειρά του πρότερου και του ύστερου δεν είναι, ούτε καν από θέση αρχής, αντιστρέψιμη. Η σειρά του «πριν» και του «μετά» της τομής είναι αναγκαία και όχι ενδεχομενική – αναγκαία στην ενδεχομενικότητά της, θα πει ο Αλτουσέρ, πράγμα που σύμφωνα με τη θεώρησή μου σημαίνει αναδραστικώς αναγκαία. Η ίδια ασυμμετρία επανεμφανίζεται εδώ: υπάρχει ενδεχομενικότητα κατά την κατεύθυνση από το πρότερο προς το ύστερο – το ίδιο το αστάθμητο· κατά την αντίστροφη κατεύθυνση, ωστόσο, δηλαδή αναδραστικά, υπάρχει αναγκαιότητα.

Με μια λέξη, ανάμεσα στη δομή που προκύπτει από τη συνάντηση και τις δομές που εισέρχονται σε αυτήν, ανάμεσα στο μέλλον και το παρελθόν της τομής, δεν μεσολαβεί το επιστημολογικό κενό: πρόκειται για μια επιστημολογική τομή, ακριβώς. Η ουσιώδης επιστημολογική φύση της επιστημονικής ασυνέχειας διαπλέκεται με την ιστορικότητα που της προσιδιάζει, σε έναν κόμβο που καθιστά δυνατή μια επιστημολογική ιστορία (και το σύστοιχό της, μια ιστορική επιστημολογία), και επιτρέπει να σκεφθούμε μια επιστήμη ως ένα άτομο, με τη δική του αναδραστική έναρξη και τη δική του επακόλουθη ιστορία, διάστικτη από επιστημολογικές τομές, που αλλάζουν τη δομή διατηρώντας την ατομικότητά της. Σε αντίθεση με την αντίληψη μιας συνεχούς και

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική τομή
Γιώργος Φουρτούνης

σωρευτικής κανονικής επιστήμης μεταξύ επαναστάσεων, έχουμε εδώ τη δυνατότητα μιας ασυνεχούς ιστορίας. Εφαρμόζοντας τις διατυπώσεις του Μορφίνο, μπορούμε να πούμε ότι η τομή δεν έχει λάβει χώρα άπαξ και διά παντός, αλλά πρέπει να εξακολουθεί να συμβαίνει ολοένα, και ότι η συνέχιση –και άρα η ιστορία– μιας ενικής επιστήμης ισοδυναμεί με τη συνεχή επανάληψη της τομής. Μια επιστήμη είναι μια διαρκής τομή. Είναι ακριβώς αυτή η επιστημολογική τομή που επιτρέπει να σκεφθούμε ότι δύο ασυνεχείς επιστημονικές δομές δεν είναι δύο διακριτά άτομα, που απλώς παρατίθενται στο χρόνο, η μια στο παρελθόν και η άλλη στο παρόν, αλλά ότι η παρελθούσα είναι το παρελθόν της παρούσας. Είναι κατ' αυτόν τον τρόπο που μπορούμε να απαντήσουμε στο γρίφο που έθεσε κάποτε ο Κανγκιλέμ, σε συνάφεια με το ερώτημα της ιστορίας μιας επιστήμης: «Η επιστήμη του παρελθόντος είναι το παρελθόν της σημερινής επιστήμης »; (Canguilhem 1977: 13) Και είναι ακριβώς αυτός ο κόμβος, ακόμη αδιανόητος στο πλαίσιο του κύριου ρεύματος στη «θεωρία επιστήμης», σε πείσμα όλων των εσωτερικών αντιθέσεων και διαιρέσεών της, που υποδηλώνει το ριζοσπαστικό δυναμικό της ακόμη υπόρρητης αλτουσεριανής επιστημολογίας: αν θα θέλαμε να το συνοψίσουμε σε μια φράση, θα λέγαμε ότι η επιστημονική ασυνέχεια είναι ο προνομιακός τόπος της επιστημονικής ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Althusser Louis (1994), “Le courant souterrain du materialisme da la rencontre”, στο *Ecrits Philosophiques et Politiques*, τ. I, Παρίσι: STOCK/IMEC.

Althusser Louis (1994b), “Marx dans ses limites”, στο *Ecrits Philosophiques et Politiques*, τ. I, Παρίσι: STOCK/IMEC.

Althusser Louis (1997), “The only materialist tradition, Part I: Spinoza”, στο Montag W., T. Stolze (επιμ.), *The New Spinoza*, Μινεάπολις: University of Minnesota Press.

Althusser Louis (2004), «Το υπόγειο ρεύμα του υλισμού της συνάντησης» (μτφρ. Τ. Μπέτζελοσ), *Θέσεις* 88: 86-93.

Αλτουσέρ Λουί (1983), *Στοιχεία Αυτοκριτικής* (μτφρ. Τ. Καφετζής), Αθήνα: Πολύτυπο.

Αλτουσέρ Λουί κ.ά. (2003), «Το αντικείμενο του Κεφαλαίου», στο *Να διαβάσουμε το Κεφάλαιο* (μτφρ. Δ. Δημούλης, Χ. Βαλλιάνος, Β. Παπαϊονόμου), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Balibar Etienne (1990), “Individualite, causalite, substance: Reflexions sur l’ontologie de Spinoza”, στο Curley E., P-F. Moreau (επιμ.), *Spinoza: Issues and Directions. The Proceedings of the Chicago Spinoza Conference*, Νέα Υόρκη: Brill.

Canguilhem Georges (1977), “Le role de l’ epistemologie dans l’ historiographie scientifique contemporaine”, στο *Ideologie et rationalite dans l’ histoire des sciences de la vie*, Παρίσι: Vrin.

Fourtounis Giorgos (2005), “On Althusser’s immanentist structuralism: Reading Montag reading Althusser reading Spinoza”, *Rethinking Marxism* 17, 1: 101-118.

Morfino Vittorio (2005), “An Althusserian Lexicon”, *Borderlands e-journal* (<http://www.borderlandsejournal.adelaide.edu.au>), 4/ 2.

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική τομή
Γιώργος Φουρτούνης

1. Το παρόν κείμενο εντάσσεται σε μια εργασία που βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη (με την αναπόφευκτη προσωρινότητα που αυτό συνεπάγεται). Αποτελεί ελάχιστα διευρυμένη εκδοχή μιας ανακοίνωσης στο διεθνές συνέδριο «Rileggere Il Capitale : La lezione di Louis Althusser», που διοργανώθηκε από το Τμήμα Ιστορικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ca' Foscari, στις 9, 10 και 11 Νοεμβρίου 2006 στη Βενετία.

2. Ένα μέρος του κειμένου αυτού υπάρχει μεταφρασμένο στα ελληνικά από τον Τάσο Μπέτζελο (Αλτουσέρ 2004: 86-93).

3. Αντυχώς, στα ελληνικά δεν υπάρχουν τα γλωσσικά μέσα για την κρίσιμη διάκριση μεταξύ *individui* και *atome*, για τα οποία χρησιμοποιείται αδιακρίτως τη λέξη «άτομο». Στη συνέχεια του παρόντος κειμένου, η λέξη «άτομο» θα αναφέρεται κατά κανόνα στον όρο *individui*, ώστε να υποδηλώνει «ένα “πράγμα” που συνιστά ένα όλο, το οποίο δεν ανάγεται στην παράθεση των μερών του και τείνει προς την αυτοσυντήρησή του» (Balibar 1990: 60), ενώ εκεί όπου θα απαιτηθεί η έννοια του *atome*, ως «ενός “πράγματος” απολύτως απλού, που δεν ανάγεται, νοερά ή πρακτικά, σε πρότερα στοιχεία» (ό.π.), θα χρησιμοποιείται η μορφή «ά-τομο».

4. Έτσι, στο κείμενο του 1965, η ζητούμενη υλιστική σύλληψη συγκροτείται αντιτιθέμενη, ταυτοχρόνως, προς «το μοντέλο της μεταβατικής αιτιότητας, που προέρχεται από τον Γαλιλαίο και τον Καρτέσιο, και [προς] το προερχόμενο από τον Λάμπινιτς μοντέλο της εκφραστικής αιτιότητας, που ξαναχρησιμοποίησε ο Χέγκελ» (2003: 443), ενώ σε εκείνο του 1982 ο αυθεντικός υλισμός της συνάντησης αντιπαραβάλλεται στην αντίληψη που θέλει κάθε ενική ατομικότητα «είτε ως το αναγκαίο αποτέλεσμα δεδομένων προκειμένων είτε [ως] την προεξόφληση ενός Τέλους» (1994: 581).

5. Ο Αλτουσέρ χρησιμοποιεί το ρήμα *prendre* (ή το ουσιαστικό *prise*) για να περιγράψει μεταφορικά αυτή την παγίωση ή κρυστάλλωση της συνάντησης. Παρά τα πλεονεκτήματα άλλων μεταφραστικών λύσεων (όπως αυτών του Τ. Μπέτζελου), εγώ θα προτιμήσω το ρήμα «δένω» («η συνάντηση δένει») και το ουσιαστικό «δέσιμο (της συνάντησης)».

6. Χρησιμοποιώντας παραδοσιακούς όρους της μεταφυσικής, θα λέγαμε ότι το αστάθμητο αφορά τόσο την ύπαρξη της οντότητας που θα προκύψει από το «δέσιμο» της συνάντησης όσο και την ουσία της· τόσο το ότι είναι όσο και το ότι είναι .

7. Βεβαίως, σύμφωνα με το ίδιο κείμενο, στη μαρξική προβληματική η ουσιοκρατική και τελεολογική αυτή τοποθέτηση έρχεται σε σύγκρουση με μια άλλη, παρούσα και ενεργό, αυθεντικά υλιστική «ιστορικοαστάθμητη» αντίληψη του τρόπου παραγωγής και της μετάβασης.

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Ο ύστερος υλισμός του Λ. Αλτουσέρ και η επιστημολογική τομή
Γιώργος Φουρτούνης

8.Συσχετικά με αυτό, ενώ πριν από τη συνάντηση τα ά-τομα (που μετά τη συνάντηση και το «δέσιμό» της θα αποτελέσουν τα συγκροτητικά στοιχεία της αναδυόμενης οντότητας), ως αφηρημένες και φασματικές υπάρξεις, δεν διαθέτουν καμία ποιότητα ή ιδιότητα, και συνεπώς η «συγγένεια» και συμπληρωματικότητά τους εντός της παγιομένης συνάντησης καθορίζεται κατόπιν εορτής από τη δραστικότητα της δομής επί των στοιχείων της, διαβάζουμε παρ' όλ' αυτά ότι « μια συνάντηση δεν μπορεί παρά να συμβεί μεταξύ συγγενεύσιμων (*des affinisables*)» (ό.π.: 580· η έμφαση έχει προστεθεί), ή ακόμη, σε ένα απόσπασμα που μοιάζει να αμβλύνει την αντιτελεολογική αχμή του όλου επιχειρήματος, ότι « δεν μπορεί οτιδήποτε να παραγάγει οτιδήποτε, αλλά μόνο στοιχεία προορισμένα (*voues*) να συναντηθούν μεταξύ τους και, δυνάμει της συγγενείας τους, να “δέσουν” το ένα με το άλλο » (ό.π.: 579· η έμφαση έχει προστεθεί).

9.Και εάν πράγματι, όπως το θέτει ο Αλτουσέρ, κατά μια έννοια « το όλο που προκύπτει από το “δέσιμο” της “συνάντησης” δεν είναι προγενέστερο, αλλά μεταγενέστερο του “δεσίματος” των στοιχείων του », (2004: 88· ελαφρώς τροποποιημένη μετάφραση) τότε, υπό το πρίσμα αυτής της αναδραστικής αιτιότητας, όπου το «μετά» έχει επιπτώσεις επί του «πριν», το όλο επί των στοιχείων που συναντώνται, ένας ορισμένος ολισμός ενέχεται πράγματι εδώ, ένας ειδικός ολισμός που προσιδιάζει στον αστάθμητο δομομό, ο οποίος βρίσκεται σε ένταση με τον ατομισμό του καθαρού ασταθμητισμού, και πολύ κοντά στον πρώιμο δομιστικό υλισμό και την κατ' αυτόν συγκροτητική δραστικότητα της δομής. Έχω επιχειρήσει να δείξω αλλού (Fourtounis: 2005) ότι αυτός ο συγκεκριμένος ολισμός είναι σύστοιχος με τον εμμενή χαρακτήρα της δομικής αιτιότητας, ένας εμμενής ολισμός, που αντιτίθεται τόσο σε κάθε μεταβατικό ατομισμό όσο και σε κάθε υπερβατικό ολισμό.

10.Γενικεύοντας, μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν αυτή η αντίληψη της αναπαραγωγής με όρους διαρκούς συνάντησης ή σύγκρουσης, η αντίληψη του αστάθμητου ως πάλης, είναι το σημείο όπου η προβληματική της αστάθμητης συνάντησης μπορεί να συναντηθεί η ίδια με την προβληματική των κοινωνικών συγκρούσεων, με τη μαρξιστική προβληματική της ταξικής πάλης.

11.Όπως είναι γνωστό, η έννοια αυτή προοριζόταν αρχικώς να επιληφθεί εννοιολογικά της ανάδυσης του μαρξισμού, ως διακριτής επιστήμης του κοινωνικού και της ιστορίας, αλλά θεωρήθηκε επίσης και ως εκείνο το απαραίτητο «ελάχιστο γενικότητας», χωρίς το οποίο δεν θα μπορούσαμε να εννοήσουμε και να εννοιολογήσουμε την έναρξη κάθε διακριτής επιστήμης.

12.Προσαθώ εδώ να διαχωρίσω την «επιστημολογική» έννοια της ασυμμετρότητας και των συναφών επιθετικών προσδιορισμών (ασύμμετρος κλπ.), που στα αγγλικά αντιστοιχεί στη λέξη *incommensurability* και τα παράγωγά της (*incommensurable* κλπ.), από τη «γεωμετρική» ή «λογική» έννοια της α/συμμετρίας και των παραγώγων της (μη/συμμετρικός κλπ.), που θα αντιστοιχούσαν στην ομάδα των αγγλικών λέξεων *asymmetry*, *asymmetrical* κλπ.

13.Γνωρίζουμε, π.χ., ότι η ίδια η γνωστική «ύλη» των όρμων μαρξικών έργων, με προεξάρχον το Κεφάλαιο, είναι αδιαχώριστη από την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, όπως οι ίδιοι οι υπότιλοί τους καθιστούν φανερό.